

SZABÓ GÁBOR

A Spion jelentése

Első pillantásra a *Spionnovella* megszólalásmódja csupán a Wittgenstein-féle pragmatikus nyelvszemlélet szellemes újramondásán nyugszik. Narrátorát, a deli spionlegényt hivatása koholt jelentések írására kötelezi, és e kedves kötelességének besúgónk igyekszik is legjobb képességei szerint eleget tenni. Ám a „jelentés-adás” kifejezés lehetséges jelentéseivel eljátszva Esterházy szövegében e tevékenység értelmezhetősege politikai és nyelvelméleti értelemben egyaránt lehetőségessé válik, együttes megjelenésük pedig a nyelvhasználat hatalmi beágyazódását, a mindenkori diskurzus uralmi függőségeit állítva új szemantikai horizontba (is) helyezi a spion ily módon kelőképpen példaértékűvé emelt tevékenységét. A besúgó tehát – akárcsak mondjuk a *Pápai vizeken ne kalózkodj!* pincére, vagy az *Agnes* lektori jelentés írója – sajátos szolgáltató szerepet tölt be, hiszen „jelentéseket” szolgáltató a hatalom számára, s ennek érdekében magát is meg kell koreografálnia, használhatóvá kell tennie (fel) jelentői szerepköre ideális betöltésére. Énjének megírása eszerint hasonlóképpen szemantikai problémaként jelentkezik, akárcsak hivatali jelentéseinek megalkotása, hiszen a pragmatikus, önmagát változatos újraírásokon keresztül megjeleníteni képes, nem-fixált „én” a decentrált („nem-morális”) igazságfelfogás előfeltevésein alapuló jelentésadói munka alapkövetelménye lehet. A szöveg számos részlete olvasható ezért a *Filozófiai vizsgálódások* bizonyos passzusainak pusztá illusztrációjaképpen. Egy helyütt pl. a spion eszeje már-már wittgensteini párbeszédének lehetünk tanúi: „Lám-pa. Lámpa, látod? – le, majd fölkapcsolta, a fényre (és a sötétségre) odafordítottam a fejem. – Úgy. Most már ezt is tudod: lámpa. – A kezével jelezte, hogy végzett, csinálhatok, amit akarok. – A kutyaúristállát!! – akartam. (...) Kattingatni kezdtem én is kapcsolót. – Nézd! Szecs-ka-vá-gó! A fény villózására kacagtam, hangom csilingelve töltötte meg a tért. – Íme, ennyit ér – mondtam a feleségemnek.” (Sp. 302) A szöveg egy következő jelenetében pedig főnöke oktatja hasonlóképpen a spiont: „De ha például a kedves mamát, annak idején, a jobb hangzás miatt MAMMA helyett FÜLÖLAJ-nak szólítottad, akkor ez felbecsülhetetlen érték (...) A gondolat számít és mindent szabad. Tehát: fölépíteni, szavatolni.” (Sp. 299) Avagy utolsó példaként említve, az ügyosztály dolgozóinak baráti összejövetelén a következő problémafelvetés hangzik el: „Tudja, jóember, ez a FÖLDSZINT 24., mert itt a tábla: FÖLDSZINT 24. (...) Ekkor sorba az emberekhez léptem, és azt mondtam, azt értem, hogy itt az áll a táblán, hogy FÖLDSZINT 24., de honnan a francból, mindig ezt a kifejezést használtam, honnan a francból tudjátok, hogy valóban ez a FÖLDSZINT 24.?” (Sp. 309)

Minden különösebb képzelőerő nélkül ennyiből is látható, hogy a fenti idézetek a *Vizsgálódások* nyelvfelfogását tükrözve, akár annak egyik híres tételmondatának – „Egy szó jelentése: használata a nyelvben”¹ – dramatizációiként is felfoghatók. A használatelvűség, ahogy arra már utaltam, a spionizált szubjektum változékony rendezőelvéinek alakulását is szabályozza: „Szépségem módszer” (Sp. 278) – állítja pl. igen

¹ L. Wittgenstein: *Filozófiai vizsgálódások*. Atlantisz, 1992. 42.

praktikusan önmagáról az ügynök, s e módszer korlátlan alkalmazhatóságát az „én” jelöltjeinek kecsgetető szóródásában imígyen határozza meg: „– Illetve, tudod, mit. Téged jelöljön a következő sorozat: RATATATATA. – Fölkacagtam. Volt stílusérzéke, mert így vonult vissza :

– Nem »jelöljön«. Jelentsen.” (Sp. 281)

A fundamentális kód hiányának következményeképp létrejövő szemantikai térben az aktuális jelölési folyamatok legitimálója az az értelmező lesz, aki valamiféle – a szövegben politikai – hatalom birtokosaként saját céljaira teremti meg a lehetséges jelentéseket. Ezzel kapcsolatban a következőképpen bátorítja beosztottját az ügyosztály vezetője:

„– Hogy mi van a jelentésben, az másodlagos. A fontos a *van*. A van-ság. (...) És bízz a feletteseid olvasatában.” (Sp. 268-269) És ezen a ponton Esterházy szövege érzésem szerint a használatelvűség wittgensteini horizontjából némiképp nietzschei / foucault-i dimenziókba csúszik át. A szöveg egészében (is) jól érezhetően jelenik meg a hatalom mindenén átható, figyelő tekintete. A *Spionnovella* világa az uralmi erőszak által átjárt, büntetési, fegyelmezési, megfigyelési technikák szövevényeként megformálódó léttér modellje, ahol a megfigyelők – a Főnök, a Spion, meg az ügyosztály dolgozói, a barátságosan csak „a fiúk”-ként emlegetett verőlegények csapata – illetőleg a megfigyeltek és áldozatok – az operarajongó nő, a kékülő tinóru, egy bizonyos „Mancika”, stb. – kétosztatú világa határozza meg az „én” lehetséges szerepválasztásait. E két pólus közti ártatlan lavírozás ugyanis a szöveg szerint lehetetlen: nincs *mese*, amint ezt a Főnök a kissé még naiv, s még az általa gyanúsítást ítélt tündérleányt is feljelenteni kívánó Spion számára a következőképpen próbálja meg érthetővé tenni: „Barom. Őslény. – Arca elsápadt, nagyon felizgatta magát. – A tündér a *mi* emberünk! Érti, a miénk!” (Sp. 286) Aligha kétséges, hogy a hatalom ekképp ábrázolt terében a nyelv korántsem tekinthető semleges médiumnak, sokkal inkább a fenyegetés és kisajátítás eszköze, s éppen ezt példázza a jelentések *van*-ságáról, és a felettesek olvasatába vetett bizalomról szóló főnöki bölcselkedés, amellyel kapcsolatban az imént Nietzsche és Foucault nevét említettem.

E kijelentés az értelmezések uralmi jellegéről tudósít, a „tisztá, akarat – és fájdalommentes, időtlen megismerő szubjektum”² ábrándjának megtagadásáról. Az interpretáció így a hatalom érvényesítésének, a jelentések perspektivikus kisajátításának eszköze lesz, amint ezt Nietzsche nyomdokait követve Foucault a következőképpen fogalmazza meg: „A megismerés perspektivikus jellegén az a tény értendő (...) mely révén az emberi lény erőszakosan a hatalmába keríti a dolgok egy részét, reagál bizonyos helyzetekre, rájuk kényszeríti saját erőviszonyait.”³ A diskurzusanalízis szerint az értelmezés egy stratégiai viszonyba történő behelyezkedés, melynek erővonalai szabályozzák a megismerési effektusokat. A Spion által szolgáltatott „jelentések” a Főnök olvasatában a fennálló hatalmi struktúra további működésének biztosítékaiként sajátítódnak ki. A *Spionnovella* szövegvilágában az erőszak nyelvi úton legitimálja önmagát, „jelentések” és „értelmezések” egymásba fonódó diszkurzív hálózatában teremtve meg uralmi technikájának rendszerét. Esterházynál a nyelv olyan tethelyként válik az ábrázolás tárgyává, melynek mozgékony hálózata hozza létre és szabályozza a potenciális áldozatok és elnyomók találkozásait. Kétségtelenné teszi ezt a szövegzárlat, a Fő-

² F. Nietzsche: Adalék a morál genealógiájához. Holnap kiadó 1996. 143.

³ M. Foucault: Az igazság és az igazságszolgáltatási formák. Latin Betűk; 1998. 21.

nők és a Spion sakkpartijának leírása is, amely – figyelembe véve Wittgensteinnek a sakk- és a nyelvjáték között vont jól ismert analógiáját – visszamenőlegesen is kijelöli a szöveg egészének helyszínéül szolgáló játéktér nyelvi meghatározottságát. Hasonló megoldással találkozhatunk egyébként az *Agnes* zárósoraiban, ahol a sztori helyszínéül szolgáló város utolsó leírása Wittgenstein azon passzusának parafrázisa, ahol a filozófus a nyelvet egy zezugos, terjeszkedő város képében metaforizálja, vagy a *Daisy* című szövegben, ahol többek közt egy szellemesen elhelyezett Barthes-idézet⁴ teszi egyértelművé az események terepéül szolgáló „bár” és a nyelv azonosságát.

Címének megfelelően a *Spionnovella* egy rövid bekezdés segítségével önmagát is spionizálja: „A bizonytalanságról beszélek. Arról, hogy a szöveged önmaga tartalmazza azokat a kétségeket, melyeket önmaga támaszt, s melyek jó része magára a szövegre vonatkozik.” (Sp. 265) E gesztussal a történet a Főnök uralmi státuszába helyezett interpretátor kisajátító olvasatának rendeli alá magát, önnön elméleti megfontolásait ezáltal a praxis dimenziójában, aktuális olvasójával játszatra újra.

A *Spionnovellában* tematizálódó (nyelv)filozófiai alapok – a jelek bizonytalan volta, az értelemadás uralmi jellege, valamint ezek önreflexív játékba hozása – a szöveg legzavarbaejtőbb részletében, a kékülő tinóru tárgyalásáról szóló passzusban sűrűsödnek össze; a következőkben ezért ezt az emblémaként is funkcionáltatható szövegegyeséget fogom vizsgálni. A kékülő tinóru ártatlanságának bizonyítására a Spion azt a furfangos tervet eszeli ki, hogy koholt vádak alapján feljeleníti az említett gombát, s miután tervei szerint e vádak a tárgyalás folyamán majd fényesen megcáfolódnak, a gyanúsított ártatlansága is napnál világosabban fog feltündökölni. A tinóru vizsgálati anyaga – azon túl, hogy Hamvas „licsipanci pástétomsütő”-jéhez hasonlatosan a koncepciók perék káoszát idézi – olyan textuális láncolatot hoz létre, ahol a jelölők grammatikai szerveződése az értelem /jelentésrögzülés felfüggesztésében érdekelt. A tinóru ártatlanságának vagy bűnösségének kérdése nominatív rejtélyként jelentkezik, tettesként vagy áldozatként történő megnevezése a „végleges jelentés” megragadhatóságának problémájaként merül fel. Ennek tettenérése azonban igencsak nehéznek tűnik, hiszen a tárgyalás nyelvi abszurditása éppen a racionális értelemképződéssel szegül szembe: a jelölt helyett a fékevesztett jelölőt, a jelölés szabad működését állítja a figyelem középpontjába. A perben felszólaló tanúk vallomásai nem illeszkednek semmiféle közös szemantikai rácsozatba; feltűnnek bizonyos „lakosok”, illetőleg „fürgő postakocsisok”, akik különböző dolgokról fecsegnek, megemlítődik egy Goethe nevű fuvaros, aki vagy elődje volt a tinórunak, vagy nem, illetőleg egy Gregor Samsa néven egzisztáló csótány is, akivel a vádlott állítólag konspiratív kapcsolatban állt volna. (Ez utóbbit a gomba a maga részéről egyébként határozottan cáfolta.) Ilyen körülmények között nem meglepő, hogy még az is csaknem teljes homályban marad, voltaképpen mivel vádolják pontosan a tinórut, vagyis hogy egyáltalán *mibe* képest is lehetne őt ártatlannak tekinteni. Miután a tárgyalás koronatanújaként megidézett „X₆ lakos” leszögezi, hogy „Nem tud semmit, a vádlottat nem ismeri”, az ügyész – mintegy összefoglalva, s egyszersem értelve az eddig elhangzottakat – vádbeszédje csúcspontján a következő állítás bűnös megtételével vádolta meg a gombát: „Zsáktérben a délutáni törpe flytox: jöhettek!” (Sp. 276)

Elvileg tehát – ahogyan a klasszikus nyomozati anyagokban – a szöveg minden jele itt is a bűnösség/ártatlanság lebegő jele volna, ennyiben tehát a tinóru bűnpere szemio-

⁴ Esterházy Péter: Ki szavatol a lady biztonságáért? Magvető; 1982. 21.

tikai természetű; jelölők és jelöltek lehetséges kétosztatú kapcsolataik dimenziójában szabdalódnak szét, vagyis többféle lehetséges értelmet iktatnak a szöveg terébe. Míg azonban a klasszikus vizsgálat nyelvi sémája a végleges sokértelműség, a jelek szétszóródása ellenében képes rendezni a szemiózist, addig e jelenet az ideológiai és ábrázolásbeli / nyelvi konvenciók tagadásaként szerveződik, s a büntetőeljárás normatív szerkezetének felülbírálataként, egy kiürültnek tekintett kód paródiájaként jelenik meg. A szövegrész struktúrája – enervált klisék újraélesztése, a tőlük való távolság demonstrálásának igényével – a jelentést garantáló referenciák eltüntetésével az azonosságok és különbségek játékának önmagán belül is ellentmondva a különböző pólusok közötti eldöntetlenségben mozog.

A tradicionális nyomozati sémáktól eltérően tehát ez esetben megmarad a jelekkel teli világ, s vele az olvasó autoriter vágya a szöveg ellenállásának megtörésére, s egy számára ideális jelentés kisajátítására. A tinóru-epizód olvasója kényszerű módon a szövegbéli Főnök státuszába helyeződik, hiszen neki is egy, a Spion által írt jelentést – melynek, mint tudjuk, csak a *van*-sága fontos – kell értelmeznie, mégpedig azoknak az ideológiai konvencióknak a hatalmi fedezékéből közelítve tárgyához amely a jelölési rejteley számára leghasználhatóbb megoldását teszi lehetővé. A tinóru ellen lefolytatott szövegbéli vizsgálat, illetőleg az olvasó nyomozása e vizsgálat mibenlétének felderítése érdekében egyképpen a tudás / hatalom megszerzésére irányuló tevékenység; olyan processzus, melyet Foucault a nyugati gondolkodás karakterisztikus formájának nevez. Azzal a nem csekély különbséggel persze, hogy ez esetben az olvasó / nyomozó vizsgálódása nem a szemiózis lezárásával végződik, a megoldás hiánya ugyanis nem hozhat létre zárt struktúrát, hanem újabb kérdéseket sugall. Így hát a tinóru pere a klasszikus nyugati megismerő stratégiák sémáit parodizálva azok használhatóságának kérdését is felveti. E szövegrész olyan trópusokat képez, melyek úgy beszélnek önnön tárgyukról, vagyis egymás megnevezési képtelenségéről, hogy ezenközben még egy hiányra, jelesül s kontextusfüggő jelentésfelfogás példázataként is olvasható főszöveg által implikált rögzült jelentés hiányára is utalnak allegorikusan. A tinóru-allegória így maga is egy üres alapra, negatív bizonyosságra íródik rá, a *Spionnovella* belső tükrekként ezért nem tekinthető az elbeszélést biztonsággal lehorgonyozni képes menedéknak.

A gomba bűnös-ként vagy ártatlanként történő megnevezése olyan döntő nyelvi pillanat lehetne, melynek révén megteremtődne az a szimbolikus rend, melyben megvalósulhatna a (szöveg)világ többi alakjának szimbolikus szereplőkként történő beazonosítása is. Ennek elmaradása azonban visszamenőleges hatállyal teszi bizonytalanná a főszöveg figuráinak már említett, kétosztatú besorolhatóságát, átlátható rácsozatba történő illesztését. Ezt a bizonytalanságot erősíti az a tény is, hogy a nehézsorsú gombát fölmentik ugyan a tárgyalás végén, a róla szóló legközelebbi híradás azonban mégis a börtönből datálódik. A tinóru „jelentése” ezáltal végképp definiálhatatlanná válik, egyszerre lesz a bűn és az ártatlanság jelölője, felrúgva így a bináris oppozíciókon nyugvó megnevezési folyamat megnyugtató nyelvi struktúráját. Ezért figyelemre méltó, hogy a tinórut hansúlyozottan nyelvi bűnténnyel, bizonyos „tiltott” mondat kimondásával vádolják meg. E „bűn”, vagyis a diszkurzív rend szabályainak összezavarása természetsszerűleg vonja maga után a büntethetőség beazonosító eljárásának alkalmazhatatlanságát, s így a „törvény normativitását az eljárások performativitása”⁵ váltja fel.

⁵ Lyotard: A posztmodern állapot. Századvég kiadó, 1993. 101.

A bűnvádi eljárás értelmezhetetlen eredménye így ebben az értelemben sem lezárás, hanem a szöveg szemiozálásának további alakítására, a nyelvi klasszifikáció újragondolására történő felszólítás. A vizsgálati jegyzőkönyv ilyenformán visszakapcsol a keretétől szolgáló főszöveghez, újraolvassa és ismételt mozgásba hozza azt. A tinóru nyelvi vétke (illetőleg a tinóru, mint a par excellence „nyelvi véték”) olyan rendszerré alakítja át a történetet, ahonnan a szöveg önmaga eddig rejtett és magától értetődőnek vélt alapjainak vizsgálatába kezdhet. Megkérdőjelezi saját metaszabályait – a wittgensteini jelentéseméletet és az általa javasolt olvasati instrukciókat –, minek következtében a kvázi-rögzítettség állapotából az instabilitás irányába mozdul el. Az *ártatlan-bűnös* dichotómia felrúgása a *Spionnovella* szereplőinek besorolhatóságára is visszareflektál. Többek közt oly módon, hogy míg eddig az Esterházy-szöveg olvasója azzal a Főnökkel vélte magát azonosíthatónak, akinek olvasata a műben a jelentések hatalmi kisajátításának azon modellje volt, ami egy ideologikus rendezőelven nyugvó, szilárd szimbolikus nyelvi rend stabilizálásában tűnt érdekeltnek, a vizsgálati jegyzőkönyv (jóllehet: „főnöki”) értelmezése után egyre inkább a spion pozíciójába csúszik át. E szerep ugyanis nem a jelmozgás hatalmi szóval történő rögzítését, hanem a lehetséges taxonometriák felborítását, nyitott rendszerek teremtését, a „horizontok folytonos kitolását”⁶ kívánja meg. E működés önlegitimációs stratégiája az a (lyotardi) paralógia lehet, ami paradox módon minduntalan meghaladja és revízió alá veszi magát. A spion diskurzusa így a jelentések végtelen „van-ságának”, lebegésének elfogadásán nyugszik, csakúgy, mint a tinórut bűnösnek és áldozatként együttesen látni képes, spionizált olvasóé. A tinóru után folyó lezárhatatlan nyomozás a *Spionnovella* című szöveg végső jelentése utáni interpretatív nyomolvasás befejezhetetlenségét sugallja.

Felmerülhet a kérdés, hogy e folytonosan mozgásban lévő szövegjelentés miféle összefüggésben állhat a *Spionnovella* alapvetően ironikus modalitásával? Egyáltalában: hogyan jelentkezik, mire irányul a szöveg ironiája? Gyümölcsözőnek tűnhet a kérdés megválaszolása szempontjából, ha az ironiát Frye nyomán olyan alakzatként próbáljuk kezelni, amely kitér a direkt közlés, azaz önnön nyilvánvaló jelentése elől.⁷ Amennyiben ezt a meghatározást úgy értelmezzük, mint egy megnyilatkozás önmagával szembeni, önreflexív kételyének jelét, akkor a *Spionnovella* egy más összefüggésben már idézett passzusa („A bizonytalanságról beszélek. Arról, hogy a szöveged önmaga tartalmazza azokat a kétségeket, melyeket önmaga támaszt” ... etc.) éppen e „nyilvánvaló jelentés” kétségbevonását, illetőleg a tőle való elfordulást, eltérést nevezi meg a szöveg egyik konstitutív mozzanataként.

Az idézet logikája ezáltal végtelenbe vesző folyamatot indíthat be, hiszen a bizonytalanságról szóló kijelentés természetszerűleg bizonytalanítja el saját igazságtartalmát is, ám e kételkedés aztán maga is a bizonytalanság reflexiója alá kerül, ad infinitum.

A bizonytalanság bizonyosságának és e bizonyosság bizonytalanságának bonyolult, egymásba fonódó szövevénye gyanúba keveri a logikai megfelelés posztulátumát, egyszerre állítja és tagadja saját referenciáját és megismerési tevékenységét, végeredményben pedig önnön retorikájának ismeretelméleti szigorát nyilvánítja uralhatatlannak. A szöveg igazságának gyanúba keverése, az ellentmondásmentesség racionalitásán nyugvó olvasatok egyeduralmának felfüggesztése olyan retorikai fortélynak tűnik, ami első megközelítésre is összevethetőnek látszik Frye idézett ironia-felfogásával. E meg-

⁶ Gadamer: *Igazság és módszer*. Gondolat, 1984. 179.

⁷ N. Frye: *A kritika anatómiája*. Helikon Kiadó, 1998. 39.

határozás továbbgondolása során Paul de Man lényeges kapcsolódási pontokat vélt fedezni az irónia ekképp definiált trópusa és az allegória alakzata közt.

S valóban, úgy tűnik, hogy a *Spionnovella* esetében a szöveg allegorikus és ironikus tropizáltsága ugyanazon érem két oldalaként jelentkezik.

E szöveg ugyanis – mint erről már szó esett – egy hatalmi / politikai viszonyoktól szabdalt, erős uralmi rendszer által strukturált világot fikcionál. Foucault-i elfogultsággal a mű tekinthető lenne akár bármely modern társadalmi rend allegóriájának is, ám a 80-as évek magyar olvasója számára elsősorban alighanem a kelet-európai diktatúrákról szóló, meglehetősen egyértelmű példázatként működött. Így hát a *Spionnovella*, mint allegorikus szöveg – az iróniához hasonlatosan – részint épp a saját eredetétől való eltávolodást jeleníti meg, lemond az időbeli egybeesés vágyáról, és nyelvét e temporális különbözőség révén keletkező üres térben hozza létre⁸, hiszen az allegória által megalkotott jelentés egy olyan korábbi jelentés ismétléseként funkcionál, amivel sohasem eshet egybe, minthogy a megelőző jelentés lényege éppen (fölülírt) elsőbbségében rejlik.

Ugyanakkor viszont a szövegbe dolgozott nyelvelméleti szálak – a wittgensteini használatelvű – jelentésátadás, illetőleg az értelmezői munka uralmi jellegéről szóló elképzelések – nem csupán viszonylagosítják, perspektivikussá teszik a szöveg allegóriaként, vagy ironikusként történő kezelését, hanem egy újabb „eltávolodással”, „elhajlással” ismét egy jelentésbeli és temporális tovacsúszást iktatnak a szöveg terébe azáltal, hogy relativizálják a feltételezett „elsődleges” és az erre ráíródó (allegorikus és ironikus) jelentések megkülönböztetőségének bizonyosságát. Ez a megkérdőjelezés azonban nem egy kézenfekvőnek tűnő olvasati mód radikális megtagadását jelenti, hanem csupán autentikus mivoltának megbillentését egy olyan nyelv segítségével, amely mindössze ezen inautentikusságról szóló tudás hordozója.

A szöveg lehetséges rétegei ilyenformán megsokszorozódnak, reflektálttá válnak, s az egymást relativizáló-kioltó, diszharmonikus tudásokat magába építő és felülbíró szöveg terében értelemszerűen válik megfoghatatlanná az ironikus elkülönöződés illelkony állapotában lévő jelentés.

Ez az a végtelenített processzus, melynek köszönhetően de Man számára az irónia a „trópusok trópusa”-ként manifesztálódik, a névadóként, „melynek alapján a [trópus] terminus „elfordulás”-ként való meghatározása történik”.⁹

Az irónia végtelen folyamatát csak az irónia megértésének – az értelem lehorgonyzásának – vágya állíthatja meg; ámde – teszi fel a kérdést de Man – mi van akkor, ha az irónia mindig éppen a megértés iróniája?¹⁰ Ha az irónia pontosan annak a kérdéssége, hogy lehetséges-e egyáltalán a megértés?

(A tinóru tárgyalását leíró részlet szemantikai kontrollálhatatlansága egy erre a kérdésre adott nemleges válaszként is értelmezhető lesz.) A *Spionnovella* ezért egyszerűen olvasható az „allegória” iróniájaként és az „irónia” allegóriájaként, s e lehetőségek összjátékának spirális pályára állításán keresztül a szöveg a „negatív szabadság”¹¹ állapotába helyezi magát. Furcsamód ez az ironikus magatartást leíró kierkegaard meg-

⁸ vö. Paul de Man: A temporalitás retorikája. In: Az irodalom elméletei I. Jelenkor – JPTE, Pécs, 1996. 1–61.

⁹ Paul de Man: Az irónia fogalma. In: Esztétikai ideológia, Janus / Osiris, 2000. 177.

¹⁰ Paul de Man: im. 180.

¹¹ S. Kierkegaard: Az irónia fogalmáról, állandó tekintettel Szókratészra. in: uő.: Írásaiból, Gondolat kiadó, 1982. 99.

határozás egyúttal annak a politikai térnek jellemzésére is szolgálhat, amely – a *Spion-novella* keletkezési idejét is figyelembe véve – lehetővé tette a szöveg allegorikus olvasatát. A terminusban ezért egyszerre van jelen a hatalom és az alárendeltség, a jelentés uralma és a tőle való elfordulás mozzanata, politikai és retorikai dimenziók ironikus ütköztetésének játéka.

A szövegzárlat – a Spion a soronkövetkező lépés felfüggesztésével megszakítja az ettől meglehetősen ingerültté váló Főnökkel vívott sakkpartiját – ennek megfelelően szintén e többértelműséget hordozza magában. A Spion gesztusa ugyanis részint értelmezhető a hatalommal való szembeszegülés lehetőségeként, vagyis a nyelv/sakk-játékteréből a (wittgensteini) hallgatás etikai dimenziójába történő *átlépésként*, azaz morális cselekedetként, illetőleg a (nyelv)játékot a (szintén Wittgenstein által) „jelentésként” felfogott (sakk)lépés ironikus lebegtetéseként, azaz retorikai cselvetésként is. E talányos gesztus, ami végeredményben a Spion utolsó jelentéseként manifesztálódik, jelentésének tárgyává éppen a róla szóló szöveg értelmezhetőségét teszi.

